

Prevođenje kulturno-specifičnih elemenata (na primjerima iz bugarsko-hrvatskih prijevoda)

Čmelješević, Katarina

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:895403>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-09**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za južnoslavenske jezike

Jezično-prevoditeljski smjer

**PREVOĐENJE KULTURNO-SPECIFIČNIH ELEMENATA (NA PRIMJERIMA IZ
BUGARSKO-HRVATSKIH PRIJEVODA)**

Magistarski rad

15 ECTS

Studentica: Katarina Čmelješević

Mentorica: doc. dr. sc. Marijana Bijelić

Zagreb, rujan 2022.

Sažetak

Tema diplomskog rada su kulturno-specifični elementi u prijevodu i postupci njihova prevođenja. U teorijskom dijelu se definiraju kulturno-specifični elementi, daje se pregled termina koji se koriste za njihovo imenovanje (elementi kulture, kulturne realije, kulturne referencije itd.) i predlaže njihova klasifikacija. Budući da se u teoriji predlažu različiti prijevodni postupci (Pavlović, 2015; Likomanova, 2006) povest će se rasprava o prednostima i nedostacima prijevodnih rješenja. U traduktološkoj analizi prvo će se detektirati kulturno-specifični elementi u izvorniku, a zatim analizirati postupci njihova prenošenja u prijevodnom tekstu. U analizu su uključena dva bugarska romana *Misija London* Aleka Popova i *Propast* Vladimira Zareva koje je prevela Ksenija Banović. Cilj rada je ustanoviti koji se postupci koriste, u kojoj mjeri i koji su ishodi i čimbenici konačnog odabira.

Ključne riječi: kulturno-specifični elementi, postupci prevođenja, traduktološka analiza, izvornik, prijevodni tekst

Summary

Translating culture-specific items (shown on examples from Bulgarian-Croatian translations)

The topic of this paper is culture-specific items in translation and their translation procedures. In the theoretical part of the paper culture-specific items are defined, it is given an overview of the terms used to name them (elements of culture, cultural realia, cultural references, etc.) and it is proposed their classification. Since different translation procedures are proposed in theory (Pavlović, 2015; Likomanova, 2006), a discussion will be held on the advantages and disadvantages of translation solutions. In the traductological analysis, culture-specific items will first be detected in the source language and then their transmission procedures in the translated text will be analyzed. The analysis includes two Bulgarian novels *Mission London* by Alek Popov and *Decay* by Vladimir Zarev, translated by Ksenija Banović. The aim of the paper is to establish which procedures are used, to what extent and which are the outcomes and factors of the final selection.

Key words: culture-specific items, translation procedures, traductological analysis, source language, translated text

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Traduktologija/translatologija	2
3. Književno prevođenje.....	4
3.1. Interkulturni aspekt prevođenja	5
3.2. Što sačuvati, a što izostaviti u književnom prijevodu	6
4. Kulturno-specifični elementi ili realije	9
4.1. Podjela kulturno-specifičnih elemenata.....	9
5. Postupci prevođenja elemenata kulture	11
6. Analiza prijevoda romana <i>Propast</i> Vladimira Zareva.....	14
6.1. Korpus kulturno-specifičnih elemenata u izvorniku i prijevodu	14
6.2. Statistička analiza prijevodnih postupaka	15
6.3. Traduktološka analiza realija	16
6.3.1. Geografske i etnografske realije.....	16
6.3.2. Realije iz svakodnevnog života	19
6.3.3. Društvene i povijesne realije.....	23
7. Analiza prijevoda romana <i>Misija</i> London Aleka Popova	26
7.1. Korpus kulturno-specifičnih elemenata u izvorniku i prijevodu	26
7.2. Statistička analiza prijevodnih postupaka	27
7.3. Traduktološka analiza	27
7.3.1. Geografske i etnografske realije.....	28
7.3.2. Realije iz svakodnevnog života	29
7.3.3. Društvene i povijesne realije.....	31
7.3.4. Imenska kategorija	33
8. Zaključak.....	34
Literatura.....	36

1. Uvod

Prevođenje je zahtjevan intelektualni proces koji za cilj nema samo prenošenje nekog teksta pomoću jezičnih sredstava s izvornog jezika na ciljni već i prenošenje strane kulture, osobito kada je riječ o književnom prevođenju. Kako bi u tome uspio, prevoditelj mora vrlo dobro poznavati izvorni jezik i kulturu te odlično vladati ciljnim jezikom. Prevoditelj bi prije prevođenja morao sagledati djelo koje prevodi iz perspektive čitatelja prijevodne književnosti jer u odnosu na čitatelja izvornika ima drugačiju mjeru znanja (usp. Jovanović 2015: 81).

Poseban problem predstavlja prevođenje kulturno-specifičnih elemenata ili realija jer, tvrdi Branka Novosel (usp. 2012: 1), sa sobom nose dvostruki problem, problem pronalaženje primjerenog prijevodnog ekvivalenta te odlučivanje o izboru najbolje prijevodne varijante. Realije moraju biti prevedene na adekvatan način jer su važne za sveukupno značenje i shvaćanje književnog djela.

Glavni predmet proučavanja u ovom radu biti će prenošenje kulturno-specifičnih elemenata iz bugarskog jezika na hrvatski te izbor adekvatnih postupaka i tehnika prevođenja. Analiza obuhvaća dva bugarska romana *Propast* (2003.) Vladimira Zareva i *Misija London* (2010.) Aleka Popova te njihove hrvatske prijevode prevoditeljice Ksenije Banović. Usporedbom navedenih romana i njihovih prijevoda vidjet ćemo kako odabir prijevodnih postupaka i tehnika utječe na konačni prijevod te ćemo saznati koji postupci su najzastupljeniji u prijevodu s bugarskog na hrvatski i u kojoj mjeri. Pokušati ćemo saznati postoji li točan recept kako izabrati adekvatni prijevodni postupak te koliku slobodu prevoditelj ima u donošenju odluka o izboru postupaka.

Kako pitanje realija još nije dovoljno istraženo rad se većinom oslanja na teorije dvaju bugarskih teoretičara prijevoda Sergeja Vlahova i Sidera Florina (1969.) te na djelo *Uvod u teorije prevođenja* Nataše Pavlović (2015.), ali i drugih teoretičara prijevoda primjerice Iskre Likomanove (2006.).

Rad se sastoji od sedam poglavlja koja se mogu podijeliti na teorijski dio gdje su objašnjeni pojmovi traduktologija i translatoologija, književno prevođenje te objašnjenje kulturno-specifičnih elemenata i postupaka za njihovo prevođenje, zatim na traduktološku analizu dvaju bugarskih romana. Analiza će dati odgovor na ranije navedeno istraživačko pitanje koji prijevodni postupci su korišteni u prijevodu s bugarskog na hrvatski te u kojoj mjeri.

2. Traduktologija/translatologija

Traduktologija ili translatologija je disciplina koja proučava prevođenje. Osim ta dva naziva za istu disciplinu u hrvatskom jeziku koriste se još i nazivi koje je predložio Vladimir Ivir (1995, prema Oštrec 2013: 33) *znanost o prevođenju, teorija prevođenja ili prevodilačka znanost*.

O prevođenju se raspravljalo još od doba Cicerona i Horacija pa do J. W. Goethea i V. Nabokova, no tada se prevođenje još uvijek nije smatralo znanstvenom disciplinom s definiranim vlastitim predmetom i metodologijom (usp. Ivir 1995: 517, prema Pavlović 2015: 13).

Znanost o prevođenju je interdisciplinarna znanost čiji predmet proučavanja zadire u područje *egzaktnih* znanosti, društvenih znanosti te humanističke znanosti kao na primjer književno prevođenje. Upravo iz tog razloga su u znanost o prevođenju ušli pristupi koji proizlaze iz svih triju znanstvenih područja (Williams 2013: 24, prema *ibid.*: 20). Ivir također objašnjava zašto je znanost o prevođenju interdisciplinarna znanost pa kaže kako se zbog bliske povezanosti s drugim disciplinama zapravo radi o interdisciplinarnom sklopu jer mu važne uvide u predmet kojim se bavi daju druge discipline (usp. Ivir 1995: 518, prema *ibid.*: 15).

Osim činjenice da ne postoji općeprihvaćeni naziv za ovu disciplinu, problem je i nepostojanje jednoglasne odluke oko područja njezine djelatnosti i strukture pa tako James S. Holmes (usp. 1972/2000: 176, prema *ibid.*: 15-16) ističe kako znanost o prevođenju treba razumjeti kao zajednički termin za sva istraživačka nastojanja koja za cilj imaju fenomene prijevoda i prevođenja.

Gideon Toury (1995: 29, prema *ibid.*: 120-121) je mišljenja da su svi prijevodi *činjenice ciljne kulture* te ih treba proučavati i definirati u odnosu na ciljni sustav, a za Andréa Lefeverea (1992: 9, prema *ibid.*: 134) prevođenje je jedan od oblika prerađivanja teksta.

Prijevod je uvijek pomak, ali ne između dva jezika, nego između dvije kulture. (Nergaard 1995, prema Eco 1999/2001: 17) Svaki čin prevođenja predstavlja pokušaj da se premosti prepreka između dviju kultura. Termin kultura ovdje podrazumijeva sveukupnost ljudskog znanja, vjerovanja, životnog stila, načina ophođenja koje se prenosi generacijama. Upravo zbog toga što se kulture međusobno razlikuju, a samim time i jezici koji su način njihova izražavanja, potreban nam je prijevod. (Ivir 2002-2003: 117)

Tijekom 1980-ih i 1990-ih fokus s proučavanja prijevoda kao teksta se pomiče na proučavanje prijevoda kao društvene i kulturne stvarnosti, o čemu će više govora biti kasnije u radu, a paralelno s tim pomakom događa se još jedan pomak. Fokus se sve više prebacuje s proučavanja prijevoda na proučavanje prevoditelja. Tako je početkom ovoga stoljeća zabilježena nova tendencija u znanosti o prevođenju koja se bavi samim prevoditeljima te ih tretira kao skupinu s vlastitim interesima i stavovima. (Dam i Zethsen 2009a: 9, prema Pavlović 2015: 191)

3. Književno prevođenje

Prevođenje književnih tekstova, tvrdi Nataša Pavlović (2015: 30), oduvijek je privlačilo posebnu pažnju u odnosu na ostale vrste prevođenja.

Ana Jovanović (2015: 76) tvrdi da je književni prijevod kao *djelo* umjetnička reprodukcija, kopija te da je njegov cilj oponašanje originala i njegovo čuvanje. S druge strane književno prevođenje kao *jezični proces* jest originalni stvaralački čin, budući da sva jezična umjetnička sredstva prevoditelj stvara samostalno. Iz tog razloga se književno prevođenje kao *vrsta umjetnosti* svrstava u reproduktivne interpretativne umjetnosti.

Cilj svakog književnog prijevoda je prenijeti određeni tekst pomoću jezičnih sredstava na ciljni jezik, a kako bi prijevod bio kvalitetan, nužno je postići neraskidivo jedinstvo sadržaja i forme. Svaki imalo iskusan prevoditelj zna da se taj cilj ne postiže zasebnim "prevođenjem" značenja riječi ili smisla rečenice, već prenošenjem sveukupnog značenja sadržaja i forme djela (Vlahov i Florin 1969: 1).

Prijevod je lingvistički tekst u jednom jeziku, a taj tekst ekvivalent je drugom tekstu na drugom jeziku. Po definiciji svaki književni tekst ujedno je i lingvistički tekst i literarni izraz. Nadalje, književni prijevod podrazumijeva kodiranje teksta u ciljnom jeziku, ali na taj način da i u ciljnom jeziku ima karakteristike literarnosti kako bi i u ciljnoj kulturi bio prepoznat kao književni tekst (Tourey 1980, prema Guć 2015: 2).

Već je spomenuto kako Lefevere prevođenje smatra *prerađivanjem* pa su tako prerade, prema njegovom mišljenju, ono što pokreće književni sustav. Objašnjava kako književno djelo koje je proizvedeno izvan nekog sustava upravo uz pomoć prerada zauzima mjesto u tom sustavu. Određeno djelo uz pomoć prerada može postići kanonski status uz posredovanje obrazovnih institucija (1982/2000: 247, prema Pavlović 2015: 134).

Jovanović (2015: 75-76) spominje pojam dvostrukosti operacije prevođenja književnog djela, a taj pojam podrazumijeva distinkciju na formalnoj i sadržajnoj razini. Na formalnoj razini prevoditelj obavlja originalnu kreativnu djelatnost, stvara novo djelo, na sadržajnoj razini ne stvara novo djelo već reproducira postojeće književno djelo. Jovanović razlikovanje ovih dviju operacija povezuje s dihotomijom *sloboda/vjernost*, napravimo li takvu usporedbu možemo reći da se sloboda odnosi na čin stvaranja umjetničkog djela na materinjem jeziku, dok se načelo vjernosti ogleda u reproduciranju sadržaja postojećeg izvornika. Kod procesa prevođenja dolazi do proturječja između zahtjeva za prevodilačkom preciznošću i zahtjeva za

prevodilačkom slobodom te se upravo tu nalazi teškoća operacije prevođenja, a samo pomirenjem ovih suprotnosti može se postići vrhunski prijevod.

3.1. Interkulturalni aspekt prevođenja

Svako bavljenje prijevodom, pogotovo književnim, otvara pitanje interkulturalnosti. Prijevod se odvija između dviju kultura te predstavlja pokušaj komunikacije i dijalog između te dvije kulture. Uspješan prijevod u sebi ima kulturne, književne i jezične karakteristike izvornog i ciljnog jezika. Prevoditelj je autor prijevoda i kao takav svjestan je svoje interkulturalne pozicije. Prevoditelj mora znati što uzeti iz izvorne književnosti i dati ciljnoj književnosti. U nekim slučajevima neadekvatnost jezičnog izraza predstavlja prepreku, posebno ako se radi o recepciji prijevoda u ciljnim kulturama, međutim važno je istaknuti da izvorni jezik kroz prijevod ulazi u dijalog s ciljnim jezikom što za rezultat ima stvaranje netipičnog, ali razumljivog idioma (usp. Kuzmanović, 2011: 187/196-197).

Kada je riječ o književnom prevođenju, tu se ne radi samo o prenošenju značenja *riječi* iz stranog jezika na ciljni jezik, već se čitatelju približava i strana kultura koja mu je možda slabo poznata ili u potpunosti nepoznata (usp. Guć 2015:5). Pavlović (2015: 221) objašnjava da se od prevoditelja očekuje dobro poznavanje kultura povezanih s jezicima sa kojih i na koje prevode. Pavlović se referira na Dorothy Kelly (2005:32 prema *ibid.*: 221) koja naglašava da se poznavanje kulture ne odnosi samo na poznavanje *visoke kulture*, nego na sve oblike života nekog društva, a to uključuje običaje, vjerovanja, stavove, vrijednosti te materijalne artefakte i proizvode. Prevoditelji bi i tada trebali osvijestiti činjenicu da se kultura nužno ne poklapa s jezikom, državom ili nacijom te kao primjer navodi slučaj engleskog jezika kao službenog u velikom broju država, a njime se kao materinjim ili prvim stranim jezikom služe pripadnici različitih nacija i etničkih skupina i na taj način se isprepliće velik broj kultura i supkultura. Prevoditelji moraju imati veoma široko opće obrazovanje, ali i znanja o načinu na koji se kultura odražava u jeziku te o međusobnom utjecaju kulture i jezika. U tome im jako puno može pomoći poznavanje suvremenih strujanja u znanosti o prevođenju koja promišlja odnos jezika i kulture, odnose između kultura, načine na koje prijevodi mogu utjecati na pojedine kulture i odnose među njima itd. Uz poznavanje postupaka za prevođenje elemenata kulture tj. realija, važna je i svijest o prijevodu kao načinu konstruiranja predodžbe jedne kulture o drugoj, kroz koji se odražava odnos prema Drugom (*ibid.*: 221-222).

Umberto Eco (usp. 1999/2001: 17-18) smatra kako prevoditelj mora uzeti u obzir pravila koja nisu strogo lingvistička, već, općenito govoreći, kulturna. Riječi coffee, café i caffè mogu se smatrati sinonimima kada se odnose na biljku, međutim izrazi *donnez-moi un café, give me a coffee* te *mi dia un caffè* koji su lingvistički ekvivalenti te dobar primjer doslovnog značenja, nisu kulturni ekvivalenti. Izgovorene u različitim zemljama nemaju isti efekt te se odnose na različite navike. Uzmimo za primjer dvije rečenice iz romana, prvu iz jednog talijanskog, drugu iz američkog romana: „Ordinai un caffè, lo buttai giù in un secondo ed uscii dal bar“ (doslovno značenje „Naručio sam kavu, srknuo je u sekundi i izišao iz kafića“); te „He spent half an hour with the cup in his hands, sipping his coffee and thinking of Mary“ („Proveo je pola sata sa šalicom u rukama, polako ispijajući svoju kavu i razmišljajući o Mary“). Prva rečenica može se odnositi samo na talijansku kavu i na talijanski kafić, budući da se kava u Americi ne može popiti u sekundi zbog svoje količine i temperature. Druga se rečenica ne može odnositi na prosječnog Talijana koji pije espresso zbog toga što američka kava obično podrazumijeva veliku šalicu s većom količinom kave.

Već je i u ranijim lingvističkim teorijama bilo govora o povezanosti jezika i kulture, no od 80-ih godina 20. stoljeća pa do danas se razvijaju novije teorije koje u prvi plan stavljaju pristupe prevođenju kojima je zajedničko prijevod promatrati kao društveni i kulturni artefakt, a ne samo kao tekst (usp. Pavlović 2015: 113).

3.2. Što sačuvati, a što izostaviti u književnom prijevodu

Dva su moguća načina promatranja prijevodnog procesa; prvi je prevođenje kao komunikacijski proces koji za cilj ima prenošenje znanja o izvorniku stranome čitatelju, a drugi je prevođenje kao proces donošenja odluka, gdje prevoditelj ima na izbor određen broj mogućnosti (Levý 1967/2000, prema *ibid.*: 249). Prevoditelj nailazi na brojne probleme prilikom književnog prevođenja, a neke specifične probleme vezane uz književno prevođenje spominje i teoretičar prijevoda J. Levý (usp. 1982, prema Jovanović 2015: 85-88) te nudi rješenja, iako tvrdi da nema općeg recepta i da sve ovisi o prosudbi prevoditelja. Već je spomenuto da prevoditelj prenosi kulturne i povijesno-nacionalne okvire izvornog književnog djela u ciljni jezik, no postavlja se pitanje koje karakteristike treba obavezno prenijeti, a koje mogu biti izostavljene? Levý (usp. *ibid.*) predlaže da se u prijevodu zadrže specifični elementi izvorne kulture, ali samo u onolikoj mjeri koliko je dovoljno da se čitatelju prijevoda obrati

pažnja na tipične elemente strane sredine, a svako daljnje inzistiranje treba izbjegavati kako prijevod u ciljnom jeziku ne bi zvučao izvještačeno. Na primjer engleski i francuski običaj oslovljavanja udanih žena muževljevim imenom i prezimenom (gospođa John Smith), posebno ako pripadaju određenoj društvenoj klasi ili povijesnoj epohi, u ciljnoj čitalačkoj sredini može zvučati čudno ili čak groteskno. U današnje se vrijeme ovakav način oslovljavanja slabije koristi, no naiđe li na takav slučaj, prevoditelj mora procijeniti je li primjereniji doslovan ili manje doslovan prijevod. Prijevod aluzija još je jedna od teškoća književnog prijevoda, posebno onih koje pripadaju nekoj ranijoj epohi. Na primjer današnji čitatelj, bez dodatnog objašnjenja, ne može znati konotacije nekog ranijeg francuskog dnevnog lista, dok je ondašnji čitatelj izvornog djela odmah znao je li spomenuti list bio lijevo ili desno orijentiran te kako je izgledala njegova naslovnica. No ta informacija je važna ovisno o kontekstu te, ako ona nije ključna za razumijevanje djela, svakako može biti izostavljena. Ukoliko je objašnjenje potrebno, ono se može dati u napomeni na dnu stranice, međutim time se prekida čitateljeva usredotočenost na djelo te je eksplicitacija, tj. uvođenje objašnjenja u tekst, elegantnije rješenje. Kod prijevoda valuta i mjernih jedinica treba biti oprezan jer, ostavimo li originalni naziv, čitatelji prijevoda neće imati predstavu o vrijednosti nekog predmeta ili veličini prostora, no konvertiraju li se valute i mjerne jedinice u domaće, bliske ciljnoj grupi, na taj način specifičan lokalni kolorit izvornika ne dolazi do izražaja. Kao i kod ranije navedenih problema i u ovom slučaju prevoditelj mora izabrati manje zlo i postupiti ovisno o situaciji, međutim, općeprihvaćeno je pravilo da se valute ne prevode. U tom slučaju čitatelji ciljne kulture neće imati pojam o vrijednosti predmeta, no to je eventualno moguće zaključiti iz šireg konteksta. Nadalje, ako u ciljnoj kulturi ne postoji referent za pojedine nacionalne specifičnosti izvornika te je nemoguće naći ekvivalent, Levý savjetuje da se prevoditelj u prijevodu posluži hiperonimom umjesto transferom. Tako je francusku sintagmu *police judiciaire* najbolje jednostavno prevesti s *policija*. Vrlo zahtjevne za prijevod su još i metafore, uzrečice i poslovice. Vrlo često se u ciljnom jeziku mogu naći odgovarajući ekvivalenti zbog toga što ove jezične kategorije izražavaju opće mudrosti. U slučaju da one sadrže posebna nacionalna obilježja, prijevod na ciljni jezik je puno zahtjevniji te supstitucija nije poželjna. U takvim slučajevima prevoditelj treba sam donijeti odluku kako postupiti ovisno o situaciji. Isto tako kod prevođenja nadimaka koji izražavaju karakter ili fizički izgled lika, prevoditelj mora odlučiti hoće li nadimak zamijeniti prijevodnim ekvivalentom. U nekim prijevodima je neizbježna uporaba postupaka pojačavanja ili ublažavanja, primjerice u slučaju učestalog engleskog

suzdržanog izražavanja potrebno je koristiti postupak pojačavanja kako bi se dobilo odgovarajuće značenje u prijevodu. Suprotno tome Francuzi su skloni uporabi jačih izraza te ih u nekim jezicima treba ublažiti, na primjer izraz *enchnté* doslovno znači *očaran sam*, no u hrvatskom se koristi blaži prijevod *drago mi je*. Ublažavanje se koristi i kada se želi izbjeći *kulturni šok* pa tako scena iz francuskog romana, gdje otac poljubi kćer u usta po povratku s puta može biti ublažena izostavljanjem načina na koji ju je poljubio. U nekim kulturama poljubac u usta između oca i kćeri nije neuobičajen, dok je negdje percipiran kao neumjesno ponašanje. Na poslijetku se dolazi do zaključka da je prilikom prijenosa nekog književnog teksta iz izvornog jezika na ciljni gubitak informacija neizbježan.

4. Kulturno-specifični elementi ili realije

Osim naziva *elementi kulture* koriste se još i mnogi drugi: *riječi koje izražavaju kulturu* (prema engleskom *culture words*), *nepodudarni elementi kulture*, *realia*, *kulturne referencije*, *kulturno specifični elementi*, *izvanjezične kulturne referencije* (Pavlović 2015: 70). U ovom radu jednako će se koristiti nazivi kulturno specifični elementi, elementi kulture ili realija. Florin (1993: 123, prema *ibid.*: 71) daje definiciju realija kao „riječi i kombinacije riječi koje označavaju predmete i pojave karakteristične za način života, kulturu, društveni i povijesni razvoj jednog naroda, a koji su strani drugom narodu“. [...] “nemaju precizne ekvivalente u drugim jezicima i ne mogu se prevesti na uobičajen način.“

Pitanje realija, koje je jako važno za prevoditelja, dosta slabo je istraženo tvrde Vlahov i Florin (*usp.* 1969: 31) te prevoditelji prilikom odabira adekvatnog prijevoda postupaju onako kako misle da je u danom trenutku najbolje te dobivaju nekad više uspješan prijevod, a nekad manje uspješan.

Nadalje ovi bugarski teoretičari prijevoda objašnjavaju kako prevoditelj treba znati prepoznati realiju u izvornom tekstu, a u tome mu najviše pomaže odlično poznavanje izvornog jezika i njegove kulture. Nedostaju li mu takva znanja biti će primoran „prevoditi riječ“ umjesto da prenese njezin smisao, a kako smisao nije shvatio prevoditelj tako ga neće shvatiti ni čitatelj ciljnoga jezika. Isto tako prevoditelj se mora zapitati je li određena riječ u danom kontekstu upotrijebljena kao realija? Realija može biti upotrijebljena u figurativnom smislu ili kao sastavnica frazeološke jedinice i u tom slučaju za nas prestaje biti realija te se prenosi sukladno cijelom kontekstu. Kako realija u određenom kontekstu prestaje biti realija, tako i obična riječ ovisno o kontekstu može postati realija. Na primjer бал – bal u bugarskom kao i u hrvatskom znači svečani društveni ples, međutim u kontekstu završetka srednje škole u Bugarskoj označava maturalsku večer i tada postaje realija. (*usp.* *Ibid.*: 10-13)

4.1. Podjela kulturno-specifičnih elemenata

Prema Vlahov i Florin (*usp.* *Ibid.*: 3-6) realije nalazimo pretežito u umjetničkoj književnosti i one su, do određenog stupnja, elementi lokalnog i povijesnog kolorita. Nalazimo ih i u nekim deskriptivnim znanostima: povijest, geografija, etnografija. Realija je uvijek *posebnost* jezika u kojem je nastala: ona se samo „uzima u zajam“, prima kao gost u druge jezike u kojima se

zadržava nekad duže, nekad kraće, a u rijetkim slučajevima se nastanjuje za stalno kao posuđenica ili kao tuđica u leksiku drugog jezika. Kako bi smo dobili jasniju sliku o realijama, autori navode shematski prikaz realija koje su razvrstali u tri velike grupe: geografske i etnografske realije, realije iz svakodnevnog života te društvene i povijesne realije. Geografske i etnografske realije dijele se na geografske pojmove (tundra, pampas, džungla, fjord), etnografske pojmove (Šopi, Kopti, Bušmani), folklorne i mitološke pojmove (saga, trol, Baba Jaga). Realije iz svakodnevnog života su podijeljene na hranu i piće (piroške, knedle, kefir, sake), odjeću i nakit (turban, fes, kimono, sombrero), objekte za stanovanje, namještaj i posuđe (pagoda, iglu, tepsija, sofa), prijevozna sredstva (rikša, kanu), glazbene instrumente, plesove i igre (balalajka, kazačok, kriket), mjerne jedinice (inč, pinta), valute (lev, stotinka, dolar) pojmove vezane uz vojsku (legija, falanga, ataman). Društvene i povijesne realije dijele se na administrativno-teritorijalne jedinice i naseljena mjesta (mahala, kanton), osobe, položaje, zanimanja, titule i oslovljavanja (šerif, šeik, kauboj, gaučo, frau, senjorita), institute, organizacije, tijela državne uprave (Storting, kongres, koledž) te na članove stranaka, organizacija, domoljubnih i vjerskih skupina (boljševici, gibelini, bogumili, mormoni).

U klasifikaciju realija koju nude Vlahov i Florin ubrajaju se i osobna imena. U ovom radu pod kriterijem osobna imena podrazumijevat će se imena poznatih povijesnih osoba, osoba iz sfere kulture i umjetnosti itd., ali ne i fikcijski likovi analiziranih romana, osim nekoliko zanimljivih iznimaka. Imena koja se odnose na hranu, alkohol, nazive lokala, kafića i ostalo navedena su pod tim kategorijama.

Svaki jezik nosi obilježja kulturnog, društvenog i povijesnog razvoja određenog naroda i u većini slučajeva to je razlog nemogućnosti doslovnog *prijevoda* tj. nedostatka formalnog ekvivalenta za određenu riječ na drugim jezicima, međutim u svakom jeziku možemo sresti izraze koji se sadržajno ne razlikuju od izraza u ciljnom jeziku, a ipak se ne mogu prenijeti na drugi jezik običnim sredstvima te od prevoditelja iziskuju posebnu posvećenost. Neke od realija će u prijevodnom tekstu ostati nepromijenjene tj. prevoditelj će se koristiti transkripcijom kao tehnikom, druge će samo djelomično sačuvati izvornu morfološku i fonetičku strukturu, dok će neke realije primorati prevoditelja da ih u prijevodu zamijeni potpuno drugačijim izrazima ili ih čak zamijeniti vlastitim novotvorenicama (usp. Ibid.: 1-2). Svi postupci prevođenja realija biti će navedeni te objašnjeni u sljedećem podnaslovu.

5. Postupci prevođenja elemenata kulture

Pavlović (2015: 70) navodi kako se velik broj autora bavio pitanjem prevoditeljskih postupaka, a samo određen broj teoretičara posvetio je pažnju problemu prevođenja elemenata kulture.

Već je utvrđena činjenica da postoje razlike između jezika zbog čega je prijevod otežan, međutim isto tako moramo prepoznati i činjenicu da različite kulture imaju mnoge zajedničke dodirne točke, što čini prijevod mogućim. Sličnosti među kulturama su veće ukoliko je manji prostorni i/ili vremenski razmak među društvenim skupinama koje čine pojedinu kulturu. Čak i međusobno udaljene kulture dijele određene sličnosti koje omogućuju nastanak nekog prijevoda. Problem nastaje kada za elemente iz izvorne kulture koje treba prevesti, u ciljnom jeziku ne postoji istovjetni izraz. Pri pokušaju postizanja kulturnog transfera, tj. prijevoda kulturnog sadržaja koji pripada izvornoj, ali ne i ciljnoj kulturi, prevoditelj se susreće s dva problema: problem pronalaska mogućeg postupka i problem strategije, tj. izbor optimalnog postupka za određeni komunikacijski čin. Prvi problem je lako rješiv jer postoji već određen broj postupaka koje prevoditelj može koristiti (posuđivanje, kalk, kulturni ekvivalent, objašnjenje, dodavanje, izostavljanje, neologizam). Drugi problem je zahtjevniji zbog toga što je prevoditeljeva strategija određena njegovim poimanjem komunikativne funkcije elementa kulture koji treba prevesti u određenoj situaciji te njegovom interpretacijom vrijednosti elementa kulture u izvornoj kulturi i mogućeg podudarnog izraza u ciljnoj kulturi (usp. Ivir 2002-2003: 117-118). U radu neće biti toliko govora o problemu strategije, već će naglasak biti na analizi korištenih postupaka u prijevodima dvaju bugarskih romana na hrvatski jezik te će se tako dobiti podatak koji postupak prevođenja je najzastupljeniji, a koji slabije zastupljen prilikom prevođenja s bugarskog na hrvatski.

Vlahov i Florin (usp. 1969: 9-10) tvrde da na pitanje o prenošenju realija iz izvornog jezika na ciljni jezik ne možemo dati općevažeći odgovor tj. uputu koja će uvijek garantirati uspješan prijevod realija. Ono što prevoditelj može napraviti, jest poslužiti se određenim postupcima koji će ga usmjeriti k uspješnom ili manje uspješnom prijevodu danih realija. Prevoditelj se mora znati nositi s teškoćama na koje nailazi u svakom konkretnom slučaju, a uspješnost prijevoda ovisi o njegovom prevodilačkom umijeću, poznavanju opće kulture, osjećaju za mjeru te vladanju stranim i materinskim jezikom. Postupci prenošenja realija koje navode Vlahov i Florin su sljedeći:

1. Transkripcija¹ tj. preuzimanje realije onakve kakvu je nalazimo u izvornom jeziku uz grafičku prilagodbu ciljnom jeziku (npr. engl. foot – bug. фут).
2. Kalk je doslovno prevođenje riječi te dodavanje nastavaka kako bi se riječ prilagodila ciljnom jeziku (npr. engl. skyscraper – bug. небостъргач – hrv. neboder)
3. Neologizam, odnosno „ riječ, izraz, konstrukcija koja je nedavno ušla u jezik“ (Simeon 1969: 904-905, prema Čunović 2015: 9) (npr. tal. Cicerone – bug. развождач)
4. Adaptacija je tehnika kojom se određenoj stranoj riječi daje vanjski oblik ciljnog jezika. Kod adaptacije se nerijetko događa da određena riječ dobije potpuno različito značenje od svog prvobitnog značenja, tj. kada određena situacija u izvornoj kulturi ne postoji u ciljnoj kulturi adaptacijom se mijenja kulturološka aluzija (Grassilli 2015) (npr. engl. spikes – bug. спайкове)
5. Približni prijevod realija pomoću riječi bliskog značenja u ciljnom jeziku. Umjesto ekvivalenta koji nedostaje prevoditelj se služi drugom riječju ili leksičkom jedinicom sličnog značenja. (npr. bug. лукчета – hrv. mentol bomboni)
6. Opisni prijevod, odnosno zamjena realije za koju ne postoji ekvivalent, objašnjenjem. (npr. bug. мръвката – komadići mesa)

Osim postupaka za prevođenje realija koje daju Vlahov i Florin postoje i klasifikacije drugih teoretičara, primjerice Pavlović (2015: 73) predlaže sljedeće postupke:

- posuđivanje ili preuzimanje
- doslovan prijevod ili kalk
- kulturni ekvivalent ili zamjena
- objašnjenje
- dodavanje
- izostavljanje
- neologizam
- kombinacija dvaju ili više postupaka

Za Vasevu (1980: 120, prema Likomanova 2006: 185) to su:

- transliteracija

¹ Postupak zamjene znakova jednog pismovnog sustava znakovima drugoga pismovnog sustava. Pritom se nužno mora voditi računa o izgovoru znakova koje treba transkribirati. Sustav transkripcije ne pruža obavijesti o tome kako je što bilo napisano u izvorniku, ali pruža obavijest o tome kako se što izgovaralo u jeziku izvorniku. Transkripciju treba razlikovati od transliteracije, u kojoj se znakovi u kojoj se znakovi jednog pismovnog sustava zamjenjuju znakovima drugog pismovnog sustava po načelu znak za znak. (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=62043> pristupljeno 30.09.2022.)

- približni ili opisni prijevod
- kalk
- neologizam
- adaptacija

U ovom radu detektirane realije analizirat će se pretežito prema klasifikaciji postupaka koje navode Vlahov i Florin te prema pojedinim postupcima iz drugih klasifikacija, primjerice dodavanje i izostavljanje koje Vlahov i Florin ne navode.

Postupci za prevođenje kulturno-specifičnih elemenata mogu biti orijentirani na izvorni jezik ili na ciljni jezik. Ukoliko je prevoditelj orijentiran na izvorni jezik, više će koristiti postupke transkripcije i doslovnog prevođenja, a ako izvorni tekst želi što više prilagoditi čitatelju u ciljnom jeziku, tj. orijentiran je na ciljni jezik, koristit će uglavnom približni i opisni prijevod te se koristiti tehnikama generalizacije i ispuštanja.

6. Analiza prijevoda romana *Propast* Vladimira Zareva

Roman *Propast*, ili bugarski *Разруха*, djelo je bugarskog književnika Vladimira Zareva (Sofija, 1947.), profesora bugarske književnosti na Sveučilištu u Sofiji te urednika bugarskog književnog časopisa *Suvremenik*. Roman je autora proslavio i izvan Bugarske, a naročito je dobro primljen u Njemačkoj gdje je postao najprodavanijom bugarskom knjigom. Za razliku od drugih suvremenih bugarskih romana, primjerice *Misija London* Aleka Popova, *Propast* nije u tolikoj mjeri prepoznat i prihvaćen kod hrvatske čitateljske publike.

Kritika *Propast* smatra vješto napisanim romanom s dvije pripovjedne razine. Glavna tema romana je tranzicija te promjene u Istočnoj Europi koje ona neminovno nosi. Nakon pada socijalizma i izbijanja demokracije Martinu Sestrimskom, nekad uspješnom piscu, društveni i privatni život počinje sve više propadati te se svakodnevica svodi na borbu za egzistenciju. Suprotno Sestrimskom, Bojan Tilev se bogati na tranziciji koristeći nedostatak zakona. Iako ova dva lika pripadaju različitim društvenim krugovima, zajednička im je obiteljska i društvena propast. Prilično detaljno su opisana politička i društvena zbivanja iz vremena socijalizma u Bugarskoj pa je tako prevoditeljica imala zahtjevnu zadaću pokušati što uspješnije prenijeti sve događaje važne za razumijevanje teksta kao cjeline.

U nastavku rada napraviti će se analiza detektiranih kulturno-specifičnih elemenata u hrvatskom prijevodu romana *Propast* prevoditeljice Ksenije Banović iz 2015. godine. Bit će prikazana statistička analiza učestalosti korištenih postupaka prevođenja realija koja će dati odgovor na pitanje koji postupci prevođenja realija su korišteni u prijevodu romana s bugarskog na hrvatski te koji postupci su više, a koji manje zastupljeni. Nakon toga će na konkretnim primjerima kulturno-specifičnih elemenata iz korpusa biti ponuđen komentar na izbor postupka za koje se prevoditeljica odlučila.

6.1. Korpus kulturno-specifičnih elemenata u izvorniku i prijevodu

Detektirano je 247 kulturno-specifičnih elemenata u izvorniku i prijevodu romana *Propast* te su klasificirani u tri već spomenute kategorije realija: geografske i etnografske realije, realije iz svakodnevnog života te društvene i povijesne realije. Očekivano najbrojnija kategorija su realije iz svakodnevnog života (37%), a najviše pronađenih realija se odnosi na potkategorije hrana i piće, stvari za svakodnevnu uporabu te različite objekte za smještaj i ugostiteljske jedinice. Realija vezanih za društvo i politiku je neznatno manje (34%), a najbrojnije

potkategorije su osobe, događaji i institucije. Geografske i etnografske realije su isto tako dosta prisutne u prijevodu (29%), a gotovo sve realije se odnose na geografske pojmove kao što su imena ulica i trgova, gradovi, dijelovi grada i planine. Svega nekoliko realija iz korpusa odnosi se na etnografske i folklorne pojmove.

6.2. Statistička analiza prijevodnih postupaka

U ovom dijelu rada će se statistički prikazati korišteni prijevodni postupci polazeći od ranije predstavljenih postupaka za prevođenje kulturno-specifičnih elemenata koje daju Vlahov i Florin.

Analizom korištenih prevoditeljskih postupaka u promatranom korpusu utvrđeno je da prevoditeljica u 75% slučajeva pronađene kulturno-specifične elemente prevodi postupkom transkripcije. Ovako velik postotak učestalosti korištenja transkripcije može se objasniti činjenicom da veliki broj pronađenih realija pripada imenskoj kategoriji tj. odnosi se na imena ulica, gradova, trgova, hotela, institucija te na osobe. Isto tako prevoditeljica se često odlučivala za transkripciju određenih realija i objašnjenje u fusnoti umjesto korištenja drugih mogućih postupaka (adaptacija, približni prijevod) kako bi sačuvala kulturni kolorit. Drugi postupak prevođenja po učestalosti u korpusu je kalk ili doslovno prevođenje, a korišten je u 19% slučajeva. Najviše doslovno prevedenih realija spada u kategoriju društvenih i povijesnih realija. Prevoditeljica se koristila približnim prijevodom u samo 5% slučajeva, a najviše kulturno-specifičnih elemenata prevedenih na ovaj način pripada grupi realija iz svakodnevnog života. Opisnim prijevodom i adaptacijom prevedeno je tek oko 1% detektiranih realija u korpusu dok uporaba neologizama nije zabilježena. Newmark (usp. 1988: 95-103, prema Jovanović 2015: 207) tvrdi da prijenos realija u manje-više neizmijenjenom obliku, transliteracijom ili transkripcijom, književnim tekstovima daje lokalnu boju te je prednost toga postupka sažetost, a mana je ta što stavlja naglasak na element kulture, a ne na značenje same poruke. Prevoditeljica je uspjela sačuvati kulturni kolorit u prijevodu korištenjem uglavnom postupaka orijentiranih na izvorni jezik (transkripcija i doslovno prevođenje), a problem nerazumijevanja značenja je riješila objašnjenjem u fusnoti ili u rijetkim slučajevima taktikom eksplicitacije tj. dodavanjem elemenata u tekst. Dakle, iz analize je vidljivo kako prevoditeljica pretežito koristi transkripciju prilikom prevođenja realija s bugarskog na hrvatski, a dva su moguća razloga takom ishodu. Prvi je činjenica da originalni tekst obiluje imenskim

kategorijama, a imena i nazivi se u većini slučajeva prenose onakvi kakve ih nalazimo u izvornom tekstu, uz manje prilagodbe i adaptacije ciljnom jeziku. Nadalje, kako bi zadržala izvorni kolorit koristi transkripciju i prilikom prevođenja realija iz sfere svakodnevnog života te prenosi realije u neizmijenjenom obliku zatim ih, kako bi bile razumljivije hrvatskom čitatelju, objašnjava u fusnoti. Fusnota ili napomena na dnu stranice uobičajen je postupak kojim se rješava problem nejasnoća u prijevodnom tekstu, međutim Levy (1982: 117, prema Jovanović 2015: 86) i drugi teoretičari prijevoda tvrde kako se na taj način semantička jedinica, koja je bila sastavna komponenta izvornika, prebacuje u prostor izvan teksta, prekida se čitateljeva pažnja te narušava proces čitanja. U ovom slučaju prevoditeljica nije mogla naći elegantnije rješenje te je bila primorana pribjeći uporabi fusnote kako bi objasnila određene događaje i povijesne osobe važne za razumijevanje teksta i razumijevanje bugarske povijesti. Idući postupak za prevođenje po učestalosti upotrebe je doslovno prevođenje. Tim postupkom se isto tako zadržava realija te se čitatelju daje do znanja da se radi o stranoj kulturi. Budući je ukupno 94% teksta prevedeno transkripcijom i doslovnim prijevodom može se potvrditi kako se prevoditeljica orijentirala na izvorni jezik. Samo u malom broju slučajeva je koristila postupke orijentirane na ciljni jezik; približni prijevod i opisni prijevod koristi u manje od 6%.

6.3. Traduktološka analiza realija

Analizom prijevoda detektiranih realija u izvorniku pobliže će se prikazati proces prevođenja i donošenja odluka o izboru prijevodnih postupaka. Prevoditeljica se, osim prijevodnim postupcima, služila i tehnikama dodavanja i ispuštanja, zamjenom nadređenim pojmom ili objašnjenjem u fusnoti.

Realije su, kao što je već objašnjeno, podijeljene u tri velike kategorije s pripadajućim potkategorijama. Primjeri će biti razvrstani po tim kategorijama te će biti ponuđen komentar.

6.3.1. Geografske i etnografske realije

Kategorija geografskih i etnografskih realija uključuje toponime, dijelove grada, znamenitosti, zatim etnografske pojmove, običaje i blagdane te folklorne i mitološke pojmove. U romanu nije detektiran niti jedan bugarski običaj.

6.3.1.1. Toponimi

Imena gradova i naselja prevoditeljica Banović pretežito prevodi transkripcijom što je uobičajen postupak kada se radi o naseljenim mjestima pa tako Созопол, Пловдив, Бургас, Черноморец, Видин, Бистрица, Лом itd. prevodi kao Sozopol, Plovdiv, Burgas, Černomorec, Vidin, Bistrice, Lom. Grad Haskovo također transkribira, a kod drugog spominjanja ovog grada dodaje i fusnotu u kojoj objašnjava poziciju grada na tromeđi između Turske, Grčke i Bugarske kako bi čitatelj shvatio zašto se lik referira na Haskovo. Najstarije ljetovalište na crnomorskoj obali koje pisac u tekstu navodi kao Свети Константин, prevoditeljica transkribira te proširuje u puni naziv mjesta, Sveti Konstantin i Elena. Mjesto Капитан Андреево prevodi doslovno kao Kapetan Andreevo što u bliskim jezicima nije rijetkost. Planine i planinski vrhovi su isto tako većinom transkribirani. U slučaju da su neka planina ili vrh bili od velike povijesne važnosti za bugarsku prevoditeljica je objasnila njihovu važnost na dnu stranice. Primjer takvog objašnjenja imamo kada se spominje Buzludža, stjenoviti vrh Stare planine koji je važan jer se na njemu odvijala bitka protiv Turaka te se održao Buzludžanski kongres na kojem je osnovana Bugarska socijaldemokratska partija.

6.3.1.2. Dijelovi grada i znamenitosti

Radnja romana se većinom odvija u Sofiji pa pisac često spominje imena sofijskih ulica, trgova i četvrti te ih najčešće transkribira ili, rjeđe, prevodi doslovno. Imena ulica su uvijek transkribirana, a one najpoznatije i najznačajnije za grad i njegove građane objašnjava na dnu stranice pa tako pri spominjanju Vitoške ulice u fusnoti tumači da se radi o „ulici u centru Sofije s mondenim lokalima i prodavaonicama.“ U nekoliko primjera pisac uz naziv nije naznačio da se radi o ulici pa čitatelj koji ne poznaje Sofiju ne može biti siguran je li riječ o ulici, četvrti ili nečem trećem. Prevoditeljica je posegnula za rješenjem intervencije u tekst:

„[...] – изгониха ме от квартирата на „Кракра Пернишки“ [...]“ (str. 49)

„[...] – истјерали су ме из стана у **улиц** Кракра Пернишки [...]“ (str. 51)

„[...] продала чудесния си апартамент на „Оборище“ [...]“ (str. 383)

„[...] prodala svoj prekrasni stan u **улиц** „Обориште“ [...]“ (str. 396)

Nazivi dijelova grada kao što su tržnice, parkovi, plaže, četvrti i trgovi prevedeni su većim dijelom transkripcijom, a ponekad i doslovno te je često njihova važnost objašnjena u fusnoti. Zanimljivo je da площадь „Батенберг“ koji transkribira u trg Batenberg ne objašnjava

u fusnoti, iako je u ovom slučaju važno za kontekst. Naime, kada se glavnom liku ponudi da obavi jedan, za njega sramotan, posao on ga pristaje obaviti za određenu sumu novca iako ne zna o čemu se radi te dodaje kako će se, ako treba, skinuti gol na trgu Batenberg. Radi se o Sofijskom glavnom i najvećem trgu gdje se svakodnevno kreće velik broj ljudi, što je trebalo biti spomenuto u bilješci na dnu stranice kako bi hrvatski čitatelj shvatio koliku je sramotu spreman podnijeti glavni lik ne bi li nešto zaradio. Za skoro sve kvartove prevoditeljica je u fusnoti naznačila o kakvom kvartu je riječ ili gdje se nalazi da bi čitatelj dobio predodžbu o njihovom statusu. Bojana je „rezidencijalna četvrt u Sofiji na padinama planine Vitoše“ (str. 27), Dianabad je „kvart u Sofiji“ (str. 214), Liulin „gradska četvrt na periferiji Sofije“ (str.78) te Lozenc „rezidencijalna gradska četvrt u Sofiji.“(str.78). Neke kvartove ili dijelove grada prevoditeljica Banović krivo transkribira:

„[...] с панелния ѝ дом в „Обеля“ [...]“ (str. 43)

„[...] u njezinu panelnom domu u **Obeliji** [...]“

Nije jasno zašto je Обеля, kvart na periferiji Sofije preveden kao Obelija umjesto Obelja. Nadalje, kod prijevoda jednog Sofijskog buvljaka mijenjanje naziva je opravdano jer se naziv korišten u prijevodu češće koristi i u bugarskom jeziku:

„По това време **Илиянци** бе най/големият битпазар в София [...]“ (str. 184)

„ U to vrijeme **Ilenci** su bili najveći buvljak u Sofiji[...] (str.192)

Neki dijelovi grada nisu transkribirani već doslovno prevedeni primjerice Царския плаж je Carska Plaža, Солни пазар preveden je kao Slana tržnica, а булевард Черни връх kao avenija Crni vrh. Женски пазар nije preveden kao Ženska tržnica već ostaje pazar jer je već općeprihvaćen kao ime te najstarije Sofijske tržnice.

U romanu je detektirano samo nekoliko znamenitosti koje su ili doslovno prevedene ili transkribirane. Prevoditelji ovu vrstu realija nastoje doslovno prevesti ukoliko za njih već ne postoji općeprihvaćen naziv. Od Sofijskih znamenitosti u romanu se spominje pravoslavna crkva imena Свети Седмочисленици, koju je prevoditeljica transkribirana kao Sveti sedmočislenici te na dnu stranice objasnila da se radi o zajedničkom imenu za svece koje Bugarska pravoslavna crkva štuje zbog njihovog utjecaja u promicanju glagoljice i ćirilice. Druga spomenuta znamenitost je najvažniji pravoslavni hram u Sofiji, Александър Невски, koji prevoditeljica transkribira kao Aleksandar Nevski te u fusnoti kratko pojašnjava da se radi o patrijaršijskoj katedrali. Prilikom opisa jednog sunčanog dana pisac kaže:

„Над „Царя“ изгря слънце [...]“ (str. 208)

„Iznad **Cara** zasjalo je sunce [...]“ (str.217)

Car na kojeg se referira u romanu je „Car Osloboditelj“, što saznajemo iz pojašnjenja na dnu stranice. Fusnota je u ovom slučaju korisna jer hrvatski čitatelj nikako ne bi mogao sam dokučiti da se zapravo radi o spomeniku Aleksandru Batenbergu, prvom vladaru Bugarske u modernoj povijesti nakon oslobođenja od turske vlasti.

6.3.1.3. Etnografski pojmovi

U romanu je spomenuto tek nekoliko etnografskih pojmova, a zanimljivo je da nije pronađen ni jedan bugarski običaj. Двайсет и четвърти май, odnosno Dvadeset i četvrti svibanj ili Dan slavenske pismenosti je bugarski nacionalni praznik kada se slavi djelovanje braće Ćirila i Metoda, utemeljitelja slavenske pismenosti, što je prevoditeljica i objasnila u fusnoti. Osim običaja i praznika, u etnografske realije se ubrajaju i nazivi manjina te etničkih skupina, a jedan primjer imamo i u romanu. Šop je, objašnjava se u fusnoti, stanovnik planina s obje strane granice Srbije i Bugarske.

6.3.2. Realije iz svakodnevnog života

U ovu kategoriju ulaze hrana i piće, odjeća i nakit, objekti za stanovanje i ugostiteljski objekti, stvari za svakodnevnu upotrebu, mjerne jedinice i valute te glazbeni instrumenti i plesovi. Najviše detektiranih realija je upravo u ovoj grupi, a u nastavku će biti prikazani neki zanimljivi primjeri prijevoda realija iz ovih potkategorija.

6.3.2.1. Hrana i piće

U romanu se uglavnom pojavljuju tradicionalna bugarska jela od mesa i ribe te tradicionalni deserti. Kulturno-specifični elementi iz ove podskupine uglavnom su prevedeni transkripcijom ili približnim značenjem te u manjoj mjeri doslovni ili opisno. Mesno jelo мръвка je opisno prevedeno kao komadići mesa i to je dobro rješenje jer jelo nije toliko bitno u tekstu te bi objašnjenje u fusnoti bilo nepotrebno. S druge strane цина топчета, često pripremano jelo u bugarskim kućanstvima, približno je prevedeno kao juha s okruglicama. Ako jelo već nije opisano u fusnoti, moglo je biti približno prevedeno kao juha s mesnim okruglicama kako bi se pojasnilo od čega su napravljene okruglice. U idućem primjeru spominju se dva suhomesnata

proizvoda, jedan prevoditeljica transkribira i objašnjava u fusnoti a drugog prevodi hiperonimom:

„Вероника беше нарязала на ситно **луканка** и **бабек** [...]“ (str. 137)

„Veronika je na sitno narezala **kobasicu** i **babek** [...]“ (str. 142-143)

Nije sasvim jasan izbor da jednu delikatesu prevede hiperonimom kobasica, a drugu transkribira i objasni da se radi o suhomesnatom proizvodu nalik kulenu. Pretpostavka je ta da babek nije htjela prevesti kao kulen zbog konotacije na slavonski tradicionalni proizvod. S obzirom da prevoditeljica preferira sačuvati originalni kolorit, ovakav izbor je razumljiv. Tradicionalni bugarski мекици su u nekoliko navrata prevedeni kao uštipci, iako tijesto od kojeg su napravljeni nije slatko kao za uštipke, nego slano. :

„– Той демократично ми подаде ръка, изпитах усещането, че стиснах **мекица**, напоена с олио.“ (str. 260)

„– demokratski mi je pružio ruku, imao sam osjećaj da sam stisnuo **uštipak** napojen uljem.“ (str. 271)

„ – В Турция правят атентати [...] „–А у нас какво правят, **мекици**?“ (str.307)

„– U Turskoj se događaju atentati [...] „– A što kod nas prave? **Uštipke**?“ (str. 318)

Kako realija u određenom kontekstu može imati figurativno značenje te tada za nas prestaje biti realija, prevoditelj je mora prenijeti u ciljni jezik sukladno kontekstu. Iako bi doslovni prijevod za мекици bio masna lepinja, u danim slučajevima to nije važno. U prvom slučaju uštipak prolazi kao prijevod jer se pripremaju u ulju kao i lepinje, a u ulju i je poanta. U drugom primjeru se želi izraziti besmislenost nečega pa nije bitno prave li se lepinje ili uštipci. Piće i jelo koje često idu zajedno te predstavljaju tipičan bugarski doručak su боза i баница koji su u prijevodu ostavljeni u izvornom obliku boza i banica te objašnjeni u fusnoti. Iako je banica, kao i burek, pita sa sirom od vučenog tijesta, prevoditeljica je ne izjednačava s burekom. Boza je slatko piće od pšenične ili kukuruzne krupice, a starijim generacijama u Hrvatskoj je poznato, dok je mlađoj populaciji nepoznato pa je dobro rješenje da se objasni na dnu stranice. Tradicionalni začin шарена сол preveden je doslovno kao šarena sol bez objašnjenja čitatelju u fusnoti da se radi o mješavini soli, slatke crvene paprike i začina čubar. Šarena sol je tipičan začin te se može naći u svakom bugarskom kućanstvu. Realija лукчета u prijevodu je navedena kao bomboni, no ako se želi preciznije objasniti vrsta ovog slatkiša, prikladniji prijevod bi bio mentol bomboni.

U romanu se često spominju alkoholna pića rakija, votka i viski. Iako sami po sebi jesu realije jer su tipični za određeni narod, dosta često se upotrebljavaju u širem smislu i gube svoj nacionalni karakter (usp. Vlahov i Florin 1969: 12). Pisac u romanu umjesto riječi rakija koristi imena poznatih marki koje prevoditeljica transkribira; Пещерска – Pešterska, Цар Симеон – Car Simeon. Pisac se na pivo *Kamenica* najčešće referirao starim reklamnim sloganom *Muškarci znaju zašto*.

„[...] понеже бях изпил две бири „**Мъжете знаят защо**“ [...]“ (str. 10)

„[...] jer sam popio dva piva **Muškarci znaju zašto** [...]“ (str. 11)

Prevoditeljica je izabrala doslovni prijevod, iako je mogla zamijeniti cijelu sintagmu s „pivo“, a da se ne promijeni značenje.

6.3.2.2. Objekti (za stanovanje i ugostiteljski), prijevozna sredstva, predmeti za svakodnevnu uporabu

Za ovu potkategoriju nađeno je najviše kulturno-specifičnih elemenata budući da roman obiluje stvarima za svakodnevnu uporabu te imenima ugostiteljskih i raznih drugih objekata. Realije u ovoj potkategoriji prevedene su većinom transkripcijom ili doslovnim prijevodom, a neke su i krivo prevedene. Kod spominjanja jednog komada namještaja prevoditeljica je odabrala transkripciju kao prijevodno rješenje:

„[...] помогна му да влезе в хола изтръска на кожения **фатерщул**.“ (str. 39)

„[...] pomogao mu do dnevnog boravka i istresao na kožni **faterštul**.“ (str. 40)

Iako se iz konteksta i sastavnice „štul“ lako da zaključiti da se radi o nekoj vrsti stolice ili naslonjača, ova riječ ne postoji u hrvatskom jeziku te bi prihvatljivije rješenje bilo prevesti *faterštul* kao naslonjač ili fotelja.

Prevoditeljica navodi marke nekih predmeta koji se ne mogu razaznati iz konteksta, ali ne daje objašnjenja u fusnoti te tako otežava razumijevanje romana:

„[...] дамски „**Булдог**“, **калибър шест на трийсет и пет** [...]“ (str. 87)

„[...] damski **Buldog 6.35** [...]“ (str.90)

U izvornom tekstu stoji da je damski Buldog kalibra 6.35 što objašnjava da se radi o vatrenom oružju, no u hrvatskom prijevodu sastavnica „kalibar“ je izostavljena, a bez tog važnog elementa damski Buldog 6.35 ne znači ništa hrvatskom čitatelju koji se ne razumije u oružje.

Nije jasno zašto je izostavljena važna sastavnica, pogotovo kada se iz konteksta ne može zaključiti o čemu je riječ. To možemo opisati kao loše prijevodno rješenje.

Marke cigareta uvijek su transkribirane, međutim Banović u nekoliko navrata bugarsko cigara transkribira kao cigara što je pogrešno:

„[...] с вечната **цигара „Арда“** в лявата ръка [...]“ (str. 60)

„[...] s vječitom **cigarom Arda** u lijevoj ruci [...]“ (str. 63)

Bugarsko *пура* je ekvivalent cigari, dok je cigara na hrvatskom cigareta. Vjerojatno se radi o nepažnji prevoditeljice budući da više puta prevodi točno te se samo nekoliko puta potkrada ovakva greška. Na ovom primjeru je vidljivo da lažni prijatelji dovode do grešaka u prijevodu uslijed nepažnje.

Imena različitih časopisa i novina te restorana, hotela i drugih ugostiteljskih objekata većinom su ostavljena u izvornom obliku ili su fonološki adaptirana; хотел „**Радисън**“ – hotel **Radisson**, къмпинг „**Градина**“ – камп **Gradina**, Списание „**Хай клуб**“ – časopis **High Club** ili su doslovno prevedena; къмпинг „**Златна рибка**“ – камп **Zlatna ribica**, кръчма „**Дунавска среща**“ – kafana **Dunavski susret**.

Za potkategoriju odjeća nije nađeno mnogo realija, no zanimljiv je približni primjer prijevoda obuće кубинки kao martensice. U nekom drugom slučaju bolji prijevod za кубинки bio bi vojničke čizme, međutim u kontekstu lika u romanu koji nosi ovu obuću prihvatljiv je već ponuđeni prijevod.

6.3.2.3. Mjerne jedinice i valute

U teorijskom pregledu već je rečeno da je opće pravilo da se valute i mjerne jedinice u prijevodu prenose nepromijenjene, no prevoditelj mora sam naći najbolje rješenje ovisno o kontekstu i situaciji. Zanimljivo je da Bugari količinu tekućine ne izražavaju u mililitrima ili decilitrima, nego u gramima:

„[...] „**Петдесет грама** топлина няма да ни навреди [...]“ (str. 210)

„[...] „**Pedeset grama** topline neće nam naškoditi [...]“ (str. 220)

Banović ostavlja mjeru onakvu kakvu je nalazi u izvorniku te u fusnoti objašnjava da je u Bugarskoj norma za točenje žestokih pića 50 gr, što je jednako 0,5 ml. U idućem pak primjeru prevoditeljica prilagođava bugarsku mjeru za tekućinu hrvatskoj:

„[...] пред него се мъдреше **двестаграмова** чаша, пълна до половината с уиски [...]“ (str. 211)

„[...] pred njim je stajala čaša viskija od **dva decilitra**, do pola puna [...]“ (str. 220)

Za površinu zemlje isto tako se koristi mjerna jedinica različita od hrvatske:

„[...] но парцелът бе **два декара** и на чудесно място.“ (str. 258)

„[...] ali parcela je bila **dva dekara** velika i to na prekrasnom mjestu.“ (str. 269)

U izvorniku stoji kako je parcela dva dekara, međutim prevoditeljica intervenira u tekst i dodaje kako je **velika** dva dekara, a uz to u fusnoti pojašnjava da dekar iznosi 1000 m²

Kada je riječ o valutama kao o sredstvu plaćanja one se prenose transkripcijom u neizmijenjenom obliku, međutim kada se valuta koristi u figurativnom smislu primjerice kod izražavanja male količine novca, prevoditelj je može zamijeniti nekom drugom valutom ili izrazom:

„Янчо Станийчев нямаше **стотинки** за ракия [...]“ (str. 46)

„Jančo Stanojčev nije imao ni **lipe** za rakiju [...]“ (str. 47)

U ovom slučaju, s obzirom na kontekst, upotreba žargonizama kinta i para bi bila bolje prijevodno rješenje od lipe.

Proučavajući ove primjere može se doista potvrditi Levyjevo mišljenje da prevoditelj mora prosuditi kako postupiti u određenom slučaju kada je riječ o valutama i mjernim jedinicama.

6.3.3. Društvene i povijesne realije

U sljedećoj kategoriji je detektirano najviše političkih pojmova, povijesnih događaja, imena različitih institucija i organizacija, tijela državne uprave te osoba vezanih uz politiku i kulturu. Više od polovice realija je transkribirano i pojašnjeno u fusnoti, četvrtina je doslovno prevedena te ih je samo nekoliko približno ili opisno prevedeno.

6.3.3.1. Politika i povijest

U izvorniku su u političkom kontekstu često navođene skraćnice za različite stranke ili pokrete koje prevoditeljica transkribira i pojašnjava u fusnoti ili umjesto skraćnice navodi puni naziv:

ОФ – *Otečestveni front* ; БСП – BSP u fusnoti Bugarska socijelistička partija; ДПС – DPS u fusnoti je doslovno prevedeno kao Pokret za prava i slobode. U izvorniku su neke stranke imenovane metonimijom:

„Вероника беше **моравосиня** [...]“ (str. 158)

„Veronika je bila **plava** [...]“ (str. 164)

Prevoditeljica približnim prijevodom i fusnotom ističe da je plava boja stranke Savez demokratskih snaga.

Kako se u romanu dosta priča i o Bugarskoj u vrijeme komunizma, spomenute su i neke važne ličnosti iz svijeta politike. Spominju se Todor Živkov i Trajčo Kostov, međutim o njima nije ništa više rečeno u fusnoti budući da iz konteksta saznajemo tko su bili.

Povijesni događaji spomenuti u izvorniku u prijevodu su preneseni doslovno i objašnjeni u fusnoti jer bez dodatnog objašnjenja oni ne znače ništa čitatelj u ciljnom jeziku: „Град на истината“ – *Grad istine* je, kako saznajemo iz fusnote, građanski neposluh iz 1990. g. kojim se zahtijevala ostavka prvog bugarskog predsjednika i javno suđenje Todoru Živkovu. Десети ноември – Deseti studenoga, u Bugarskoj je toga datuma 1989. godine pao komunizam te su počele demokratske promjene. Za vrijeme socijalizma ленински съботници – lenjinski subotnici bili su dani određeni za besplatan društveno koristan rad u svim socijalističkim zemljama.

6.3.3.2. Institucije, organizacije i tijela državne uprave

Zanimljiv je prijevod realije Народното събрание koje Vlahov (1969: 7) uspoređuje sa Stortingom (norveškim parlamentom) te objašnjava da je analogijom norveškog parlamenta i Narodno Sabranie realija koja bi se trebala transkribirati, a ne prevoditi doslovno. Banović dva puta prevodi ovu realiju, jednom doslovno kao Narodna skupština, a drugi puta transkribira i pojašnjava u fusnoti da se radi o bugarskom parlamentu. Trebalo bi se odlučiti za jedan način prevođenja te ga se držati.

Naziv kriminalne organizacije Марура u prijevodu je transkribirano Magura kao i većina imena te je objašnjenje stavljeno u fusnotu. Висаджии, pripadnici mafijaškog klana, u prijevodu su preneseni opisno kao članovi mafijaškog klana VIS. Zatim je u fusnoti dosta opširno prikazana povijest organizacije. Nepotrebno je realiju prevesti opisno i dodatno sve objasniti u fusnoti ako nije od velike važnosti za razumijevanje daljnjih događaja.

6.3.3.3. Kultura

Glavni lik romana je pisac te se u djelu često spominju pojmovi vezani uz književnost i knjige. Столична библиотека prevedena je kao Gradska knjižnica i u ovom slučaju to je zapravo približni prijevod. U bugarskom nazivu je vidljivo da se ne radi o knjižnici bilo kojeg grada. Столица označava glavni grad pa bi tako doslovni prijevod na hrvatski bio Glavnogradska knjižnica, međutim takav prijevod u hrvatskom bi bio novotvorenicica, stoga se prevoditeljica odlučila za prijevod bliži hrvatskom čitatelju. Međutim, Nacionalna knjižnica bi bio bolji prijevod s obzirom da se radi o najvećoj knjižnici u zemlji.

Razlike između bugarskog i hrvatskog školstva vide se na primjeru iduće realije:

„[...] завърши Английската гимназия с медал [...]“ (str. 54)

„[...] završila je englesku gimnaziju s medaljom [...]“ (str. 56)

Prevoditeljica se odlučila za doslovni prijevod i objašnjenje na dnu stranice kojim čitatelju objašnjava da se u Bugarskoj učenicima za uspjeh dijele zlatne, srebrne i brončane medalje.

НДК je skraćénica za Nacionalni dvorac kulture što prevoditeljica stavlja u prijevod. Obično se odlučuje za transkripciju skraćénica te njihov puni naziv ponudi u fusnoti, no u ovom slučaju je skraćénicu zamijenila punim nazivom u tekstu. Ovakvo postupanje sa skraćenicama olakšava čitanje i ne ometa pažnju čitatelju.

Lora je ime koje nose dva ženska lika iz romana. Dok bugarski čitatelj odmah shvaća aluziju, hrvatskom je potreban kontekst da bi shvatio dijalog. Prevoditeljica u fusnoti, naravno, govori da se radi o nećakinji poznatog bugarskog pisca Ljubena Karavelova i supruzi pjesnika Peje Javorova koja je počinila samoubojstvo. Tu se zapravo radi o jednoj od mogućih interpretacija.

7. Analiza prijevoda romana *Misija London* Aleka Popova

Roman *Misija London* djelo je suvremenog bugarskog pisca Aleka Popova (Sofija, 1966.). Ironija, apsurd i crni humor odlike su njegova pisanja, a u ovom ih romanu vješto spaja s tipično bugarskim situacijama te tako stvara neočekivane obrate te govori o bugarskoj tranziciji od postkomunizma prema demokraciji. O uspjehu knjige govori i činjenica da je prema njoj snimljen najgledaniji bugarski istoimeni film. Roman je izrazito dobro primljen i kod hrvatske publike, a autor je i gostovao u Splitu. Kao bugarski diplomat neko vrijeme je živio u Londonu pa tako vrlo dobro poznaje njegove ulice, četvrti, parkove i druga mjesta u koja smješta radnju romana.

Središnja tema romana je diplomatska misija učvršćivanja odnosa Engleske i Bugarske te služenje domovini, no ta misija se pretvara u osobnu misiju svakog pojedinog zaposlenika da zadrži svoj posao. Popov opisuje pad čovjeka vođenog osobnim interesima, a primjer takvog čovjeka, između ostalih, imamo i u veleposlaniku Dimitrovu koji će zadovoljit isprazne hirove ljudi na poziciji kako bi ostao veleposlanik u Londonu i možda dobio još jedan mandat. Osim njega pratimo i Kostu, kuhara u veleposlanstvu, koji ulazi u ilegalni posao kako bi namaknuo koji peni sa strane te, lik s margine društva, studentica Katerina koja upada u prostituciju kako bi mogla platiti školarinu i smještaj, a na kraju i pribjegava kriminalu. Svim tim likovima zajednički su strah od gubitka posla koji za posljedicu ima povratak u Bugarsku, zemlju u kojoj nitko od njih nema perspektivu ni budućnost. Povratak u Bugarsku ne znači samo njihovu ekonomsku propast nego time i ostalima razbijaju mit o Zapadu gdje teku med i mlijeko, mit u kojega Bugari toliko vjeruju.

U nastavku je analiziran hrvatski prijevod romana *Misija London* Ksenije Banović iz 2010. godine. Analiza će, kao i u prethodnom slučaju, dati odgovor na pitanje koji postupci prevođenja realija su korišteni u prijevodu romana s bugarskog na hrvatski jezik te u kojoj mjeri su zastupljeni. Kao i u prethodnoj analizi bit će ponuđen komentar na izbor prijevodnih postupaka.

7.1. Korpus kulturno-specifičnih elemenata u izvorniku i prijevodu

Najviše pronađenih kulturno-specifičnih elemenata u Romanu *Misija London* pripada skupini geografskih i etnografskih realija (40%). Najviše pronađenih elemenata se odnosi na potkategoriju geografski pojmovi (ulice, parkovi, jezera, spomenici i dijelovi grada), a 29%

detektiranih kulturno-specifičnih elemenata vezano je za svakodnevni život s najbrojnijom potkategorijom hrana i piće. Društvenih i povijesnih realija u prijevodu ima 28% te se većinom odnose na poznate i slavne osobe, položaje, zanimanja, oslovljavanja te razne institucije. Ostatak se odnosi na realije iz imenske kategorije tj. fiktivna imena. U obzir su uzimana samo imena likova koja imaju neko značenje ili liku pripisuju neku karakternu crtu.

7.2. Statistička analiza prijevodnih postupaka

U ovom dijelu, kao i u ranijoj analizi, će se statistički prikazati korišteni prijevodni postupci polazeći od kategorizacije prijevodnih postupaka koje daju Vlahov i Florin.

Slično kao i u prošloj analizi, prevoditeljica najviše prevodi transkripcijom, 70%, budući da se velik broj realija odnosi na imena ulica, dijelova grada, osoba te raznih institucija. Drugi najčešće zastupljen postupak je doslovno prevođenje koji je korišten u 18% prijevoda kulturno-specifičnih elemenata. Najviše doslovno prevedenih realija, kao i u prijašnjoj analizi, pripada kategoriji društvenih i povijesnih realija. Za razliku od prijevoda već analiziranog romana prevoditeljica u romanu Misija London nešto više koristi približni prijevod, točnije u 12% slučajeva. Najviše kulturno-specifičnih elemenata prevedenih ovim postupkom pripadaju realijama iz svakodnevnog života. U prijevodu nije zabilježena uporaba neologizama, opisnog prijevoda ili adaptacije.

Prevoditeljica je i u ovom prijevodu uglavnom koristila prijevodne postupke orijentirane na izvorni jezik (transkripcija i doslovni prijevod), međutim primjećuje se veća uporaba približnog prijevoda, a taj postupak orijentira je na ciljni jezik. Isto tako, u odnosu na prethodno analizirani prijevod primjećuje se nešto manja upotreba fusnota.

7.3. Traduktološka analiza

Analizom prijevoda detektiranih realija u izvorniku pobliže će se prikazati proces prevođenja i donošenja odluka o izboru prijevodnih postupaka. Prevoditeljica se, osim prijevodnim postupcima, služila i tehnikama dodavanja i ispuštanja, zamjenom nadređenim pojmom ili rjeđe objašnjenjem u fusnoti.

7.3.1. Geografske i etnografske realije

Realije iz ove kategorije biti će prikazane kao i ranije u potkategorijama dijelovi grada i znamenitosti te etnografski pojmovi. Toponimi su isključeni jer nisu nađeni primjeri relevantni za ovaj tip analize.

7.3.1.1. Dijelovi grada i znamenitosti

Budući da je radnja smještena u London, roman obiluje imenima londonskih ulica, trgova, parkova te se spominje nekoliko znamenitosti za koje prevoditeljica prvo mora naći odgovarajući engleski izvornik: Хайд Парк Гейт – Hide Park Gate, Трафалгар Скуеър – Trafalgar Square, Ланкастър Хаус – Lancaster House. Prevoditeljica sastavnicu „ulica“ nekad prevodi kao ulica, a nekad prenosi kao street :

„Беше доволен, че не е загубил ума си пред блясъка и суетата на **Оксфорд стрийт**.“ (str. 14)

„Bio je zadovoljan što nije izgubio razum pred blještavilom **Oxford Streeta**.“ (str. 12-13)

„[...] което го делеше от оживената **Хай Кензингтън стрийт** [...]“ (str. 18)

„[...] koji su ga dijelili od oživljene **High Kensington ulice** [...]“ (str. 16)

U navedenim primjerima radi se o dvjema poznatim trgovačkim ulicama u različitim dijelovima Londona, a različita prijevodna rješenja mogu se objasniti činjenicom da se naziv Oxford Street već ustalio u hrvatskom jeziku.

Za kinesku etničku enklavu u Londonu prevoditeljica je pronašla izvornik Чайна Таун – China Town, međutim u hrvatskom jeziku postoji češće korišteni naziv za ovu realiju, Kineska četvrt.

Neka od znamenitih mjesta koje nalazimo u romanu su църква Сейнт Джордж – crkva Saint George, Музей мадамТюсо – Madame Tussauds, дворец Сейнт Джеймс – dvorac St. James. Činjenica da pisac naglašava da se radi o crkvi, dvorcu ili muzeju voštanih figura prevoditeljici uvelike olakšava posao jer su sve važne informacije za čitatelja već u tekstu te nema potrebe dalje prenositi objašnjenje u fusnotu.

Primjer krivog prijevoda uslijed nepažnje imamo kod prevođenja **Кингстън** над Темза као **Kensington** na Temzi.

7.3.1.2. Etnografski pojmovi

U izvornom tekstu nailazimo na realiju шляхтич u obliku transkripcije šljahtić za koju prevoditeljica pojašnjava u fusnoti da je riječ o poljskom seoskom mladiću.

U izvorniku nije detektiran ni jedan blagdan ili običaj, no spominje se kulturno-specifični element vezan za maškare:

„По стените висяха **кукерски маски** [...]“ (str. 37)

„Po zidovima su visjele **kukerske maske** [...]“ (str. 38)

Realija je transkribirana ili preciznije, korištena je kombinacija postupaka transkripcije i doslovnog prijevoda te je u fusnoti pojašnjeno da su kukerske maske nalik hrvatskim zvončarskim maskama.

U izvornom tekstu se pojavljuju realije vezane za bugarsku tradicijsku glazbu, primjerice гъдулар je preveden kao guslar. Iako između bugarskog гъдулар i hrvatskog guslar nema velike razlike, one ipak postoje te prijevod guslar ne možemo smatrati ekvivalentom, već približnim prijevodom. Instrument кавал, transkribirano kaval, vrsta je flaute karakteristična za Bugarsku, Makedoniju i Tursku, a u izvornom tekstu se spominje u dva poglavlja. Prvi puta je transkribiran bez ponuđenog opisa u fusnoti, dok je pri drugom prijevodu objašnjeno o kojoj vrsti glazbala je riječ. Praksa je da se pri prvom spominjanju realija objasni u fusnoti ukoliko je to potrebno pa nije jasno zašto prevoditeljica određene realije objasni tek kada se s njima sreće dva ili više puta. Тъпан преводи približno tj. koristi nadređeni pojam bubanj, međutim, naziv svirača tog instrumenta, тъпанджия, transkribira te na dnu stranice objašnjava da je tapandžija svirač na tapanu. Prevoditeljica se trebala odlučiti hoće li ove dvije sastavnice prevesti kao bubanj i bubnjar ili tapan i tapandžija uz objašnjenje u fusnoti.

7.3.2. Realije iz svakodnevnog života

Najviše izdvojenih kulturno-specifičnih elemenata iz ove skupine pripada, kao i u ranijoj analizi, potkategoriji hrana i piće. Osim primjera iz ove potkategorija prikazat će se i neki primjeri realija za odjeću i obuću, stvari za svakodnevnu uporabu, mjerne jedinice te valute.

7.3.2.1. Hrana i piće

Najviše realija koje se odnose na hranu i piće, posebno bugarskih tradicionalnih jela i proizvoda prevedeni su približnim prijevodom. Specijalitet kuhara u bugarskoj ambasadi u Londonu je пача, na hrvatski prevedena kao hladetina. Iako su bugarska пача i hrvatska hladetina na kraju krajeva isto jelo, one se ne mogu smatrati potpunim ekvivalentom jer pripadaju dvjema različitim kulturama te je hrvatski prijevod ovog jela približni prijevod. Bugarski umak ili namaz лютеница u hrvatskom prijevodu prenesen je kao ajvar. U ovom slučaju radi se o sličnom jelu, ali ne potpuno istom. Iako se ljutenica radi od sličnih namirnica kao i ajvar krajnji proizvod je okusom dosta drugačiji pa bi bolje rješenje za ovu realiju bila transkripcija i objašnjenje u fusnoti. U prijevodu prethodnog romana prevoditeljica je realiju баница transkribirala te je objasnila u fusnoti. U prijevodu ovog romana odlučila se za približni prijevod gibanica. U donošenju ovakve odluke najveću ulogu je igrala činjenica da je kuharevo prezime Баничаров prevela kao Gibaničarov, kako bi aluziju shvatio i hrvatski čitatelj. Чушки с боб isto tako prevodi približno kao punjene paprike:

„[...] че ако зависи от него, ще предложи на Нейно величество **чушки с боб**.“ (str. 166)

„[...] kad bi ovisilo o njemu, on bi Njezinu Veličanstvu predložio **punjene paprike**.“ (str. 182)

Iako su u izvorniku paprike punjene grahom te nisu ekvivalent punjenim paprikama na koje odmah pomisli hrvatski čitatelj, to ni nije važno jer one ovdje zapravo i nisu realija jer nose figurativno značenje prostog jela. Desert певане, pečeno tijesto od griza natopljeno sirupom, prevoditeljica također približno prevodi kao tulumbe:

„Шапката-еклер беше подгизнала като **певане**.“ (str. 239)

„Šešir-ekler bio je natopljen poput **tulumbe**.“ (str. 264)

I u ovom primjeru desert певане ne smatramo realijom. Njegova funkcija u tekstu je usporedba pa je u prijevodu mogla stajati bilo koja slastica koja se polijeva sirupom.

Glagol zameziti izdvojen je kao kulturno-specifični element. Iako se može čuti i u Hrvatskoj, on nema potpuno isto značenje. U Bugarskoj meza ili мезе je zapravo prvi slijed koji se sastoji od suhomesnatih proizvoda, sireva, salate te kruha uz koje se pije rakija. U Hrvatskoj su riječi meza ili zameziti regionalno obojene, ali nemaju isto značenje kao i u Bugarskoj te bi bolje prijevodno rješenje bilo objasniti мезе u fusnoti kao hladno predjelo.

7.3.2.2. Mjerne jedinice i valute

Već je rečeno da prevoditelji s mjerama i valutama postupaju ovisno o situaciji i kontekstu, no postoji tendencija da ih transkribiraju:

„11,25 am. Дистанция 300 **ярда**. Движим се по М25, посока запад.“ (str. 246)

„11,25 am. Udaljenost 300 **jardi**. Krećemo se по М25, smjer запад.“ (str. 271)

Kako za razumijevanje teksta nije važno da čitatelj zna koliko iznosi 300 jardi u metrima, prevoditeljica je jarde transkribirala kako bi čitatelja prenijela u londonski ambijent. Pretvorimo li 300 jardi u metre oni iznose oko 274 metra, a kako u ovom slučaju prijevod ne treba biti precizan u milimetar prevoditeljica je 300 jardi mogla zaokružiti i na 300 metara.

Kod prevođenja valuta prevoditeljica u različitim kontekstima različito prevodi lire:

„[...] да припечели някоя и друга **лира** отгоре.“ (str. 38)

„[...] da zaradi još koju **funtu**.“ (str. 38)

„И сто **лири** на ръка предварително [...]“ (str. 42)

„I sto **lira** на руке unaprijed [...] (str. 44)

„Сега имаше патици, но нито **лира** в джоба си.“ (str. 127)

„Sad je imao patke, ali ni **funte** u džepu.“ (str. 140)

Liru, koja se u bugarskom odnosi na novac općenito, prevoditeljica u nekim slučajevima prenosi kao funta. Kada je riječ o novcu kao općenitom pojmu bolje rješenje je prevesti ga nekom neutralnom novčanom jedinicom primjerice umjesto „nije imao lipe u džepu“ zamijeniti žargonizmom „nije imao **kinte** u džepu“.

7.3.3. Društvene i povijesne realije

Najviše realija iz ove skupine se odnosi na poznate osobe, položaje, oslovljavanja, nazive novina te razne institucije i udruge.

7.3.3.1 Osobe, zanimanja, funkcije, oslovljavanja

Već na prvim stranicama romana susrećemo krivo prevedeno zanimanje:

„**Кметът** на Провадия се чувстваше превъзходно [...]“ (str. 14)

„**Gradonačelnik općine** Provadija osjećao se veličanstveno [...] (str. 12)

Ovakav prijevod je neadekvatan s obzirom na činjenicu da općina nije grad, te njen upravitelj se ne može zvati gradonačelnik, već načelnik. Kod prevođenja se na ovakve stvari treba posebno obratiti pozornost jer su one pokazatelj kvalitete prijevoda.

U izvorniku se spominje jako puno poznatih i slavni ličnosti, od britanskih umjetnika do pripadnika kraljevske obitelji: Даяна Спенсър – Diana Spencer, Спайс Гърлз – Spice Girls, Елтън Джон – Elton John, Бой Джорж – Boy George, Мистър Бийн – Mr Bean. Kod prevođenja imena prevoditeljica je uvijek morala tražiti engleski izvornik.

Zanimanja i funkcije prevoditeljica prenosi većim dijelom doslovnim prijevodom, rjeđe približnim prijevodom te transkribira skraćenice:

„Още не можем да осигурим **представител от двореца**.“ (str. 31)

„Još ne možemo osigurati **predstavника Palače**.“ (str. 30)

U ovom slučaju realija je prevedena približnim prijevodom, dok su realije koje slijede doslovno prevedene:

„Майор Улав беше пензионирани **колониален офицер** [...]“ (str. 76)

„Časnik Ludov bio je umirovljeni **kolonijalni časnik** [...]“ (str. 82)

„[...] или **кралски гвардеец** на пост.“ (str. 112)

„[...] ili **kraljevski gardist** na straži.“ (str. 123)

Neki likovi u romanu pripadaju londonskom visokom društvu te ispred njihovih imena stoje različite titule za koje prevoditeljica nalazi engleski izvornik: лейди – lady; лорд – lord. Za titulu sir nekad je nađen engleski izvornik, a u nekim slučajevima je doslovno prevedena:

„– Оттук, **сър** – подкани го портиерът.“ (str. 48)

„– Ovuda, **gospodine** – pozvao ga je portir.“ (str. 50)

„– Локализирахме имплантанта, **сър** [...]“ (str. 147)

„– Lokalizirali smo implantat, **sir** [...]“ (str. 161)

Prevoditeljica se trebala odlučiti za jedan prevoditeljski postupak kod prijevoda ove realije te ga dosljedno koristiti u cijelom tekstu.

7.3.3.2. Institucije, organizacije i udruženja

Realije iz ove podskupine najčešće su prevedene transkripcijom ili doslovno. Detektirane realije vezane su za britansku monarhiju, školstvo, umjetnost te službe javne uprave. Doslovno

su prevedene realije kao kraljska kancelarija – kraljevski ured, monarhijska liga – monarhijska liga te Kraljski muzikalen kolez – Kraljevski glazbeni kolez.

Skraćenica LSE je transkribirana te je u fusnoti pojašnjeno da se radi o London School of Economics, a za kazališnu skupinu Roial Šejkspiър Kъмпъни – Royal Shakespeare Company te središte Metropolitanske Policije Skotland Јрд – Scotland Yard nađen je engleski izvornik. Viktorijanski devičeski kolez jedina je realija iz podskupine prenesena približnim prijevodom kao viktorska škola za djevojke.

7.3.4. Imenska kategorija

Imena i nazivi kao kulturno-specifični elementi dolaze iz svih skupina te su po skupinama i obrađivani, međutim u obzir nisu uzimana imena i nadimci fiktivnih likova te će oni biti razgledani u ovoj skupini.

Za razliku od prethodnog romana gdje imena likova nisu sadržavala leksičke elemente, u romanu *Misija London* nalazimo desetak likova čija imena su zanimljiva za traduktološku analizu.

Prezimana likova nose različita humoristična značenja kojima pisac pojačava ironiju radnje pa tako prezime kuhara Koste iz veleposlanstva, Баничаров, aludira na banicu, pitu sa sirom od vučenog tijesta. Da bi hrvatski čitatelj shvatio aluziju prevoditeljica prezime Баничаров mijenja u Gibaničarov te asocijacijom na gibanicu postiže sličan efekt u ciljnom jeziku. Prezime pripravnika u veleposlanstvu Пуйчев prevedeno je kao Puranov budući da пуйка na bugarskom znači puran. Prezimana nekih likova predstavljaju njihove karakterne osobine kao primjerice майор Улав čije prezime je prevedeno kao Ludov, no u nekim situacijama prevoditeljica nedosljedno transkribira prezime Ulav. Prezime prve dame Селянова je transkribirano u Seljanova budući da i na bugarskom i hrvatskom ima isto značenje. Prezimana njenih dviju pratilja i žena bugarskih političara Кютучева i Мустакова prevedena su kao Panjeva i Brkova. Zaključak je da prevoditeljica u većini slučajeva doslovno prevodi prezimana koja prikazuju karakterizaciju likova ili ih transkribira ukoliko u izvorniku i ciljnom jeziku imaju isto značenje.

8. Zaključak

Svako prevođenje je zahtjevan intelektualni proces, međutim, književno prevođenje zahtjeva još veću umješnost prevoditelja budući da je književni prijevod umjetnička reprodukcija koja oponaša original. Kod književnog prijevoda prevoditelj nailazi na razne poteškoće, a jedna od poteškoća je svakako adekvatan prijevod kulturno-specifičnih elemenata.

Iz analiza dvaju romana je vidljivo kako u prijevodima s bugarskog na hrvatski prevoditeljica koristi transkripciju kao preferirani postupak prevođenja i to u 70% i 75% slučajeva. Razlog ovako velikoj zastupljenosti transkripcije u prijevodu leži u činjenici da izvornici obiluju realijama koje pripadaju imenskoj kategoriji. Velik broj kulturno-specifičnih elemenata odnosi se na nazive ulica, trgova, dijelova grada, uslužne i ugostiteljske jedinice, tiskovine, institucije te osobe, a imena i nazivi se u većini slučajeva prenose onakvi kakve ih nalazimo u izvornom tekstu, uz manje prilagodbe i adaptacije ciljnom jeziku. Osim pri prevođenju imena transkripcija je korištena i u prijevodu određenih realija iz društvenog i svakodnevnog života uz ponuđeno objašnjenje u fusnoti kako bi se u prijevodnom tekstu, bez nejasnoća, zadržao kulturni kolorit. U romanu *Propast* uz transkripciju ili doslovni prijevod vrlo često možemo naći fusnotu, dok je u romanu *Misija London* vrlo malo zastupljena. *Propast* se često referira na povijesne i političke događaje te osobe važne za Bugarsku s kojima čitatelj u ciljnom jeziku nije upoznat te je objašnjenje nužno. Nakon transkripcije najzastupljeniji prijevodni postupak je doslovni prijevod koji je korišten podjednako u oba prijevoda, 19% i 18%. Tim postupkom se isto tako zadržava realija te se čitatelju daje do znanja da se radi o stranoj kulturi, ali takav prijevod nekad može i otežati razumijevanje realije. U prijevodu prvog romana približni prijevod korišten je u 5% slučajeva, no u prijevodu drugog približnim prijevodom je preneseno 12% realija, većinom iz kategorije realija iz svakodnevnog života, a razlog tomu je ekonomičnost. Umjesto transkripcije određenih realija i fusnote, prevoditeljica se odlučuje za približni prijevod kojim si olakšava posao te čitatelju čini tekst razumljivijim, no sakriva kulturni kolorit. Opisni prijevod i adaptacija su zastupljeni u maloj mjeri u prvom analiziranom prijevodu romana, dok u drugom uopće nisu detektirani. Isto tako nije zabilježena uporaba neologizama. Na kraju sveukupne analize može se zaključiti kako je prevoditeljica Banović u prijevodu s bugarskog na hrvatski jezik orijentirana na izvorni jezik tj. zadržava izvornost originalnog teksta budući da pretežito koristi postupke transkripcije i doslovnog prijevoda orijentiranih na izvorni jezik, što iznosi ukupno 94% u prvom analiziranom

prijevodu te 88% u prijevodu drugog romana. Samo u malom broju slučajeva je koristila postupke orijentirane na ciljni jezik tj. približni i opisni prijevod. Na primjerima bugarsko-hrvatskog prijevoda primjećuje se specifičnost koja nije spomenuta u korištenoj literaturi, a to je dvostruko posredovana kulturna realija, tj. transkripcija realije sa stranog latiničnog teksta na bugarski, za koje prevoditelj mora naći strani izvornik za hrvatski prijevod. Dvostruko posredovane realije prevoditeljima dodatno otežavaju već zahtjevan posao posredovanja između dva jezika i kulture.

Literatura

PRIMARNA LITERATURA

Popov, Alek. 2010. *Misija London*. Zagreb: MeandarMedia

Попов, Алек. 2007. *Мисия Лондон*. София: Издателство „Захарий Стоянов“

Zarev, Vladimir. 2015. *Propast*. Zagreb: Edicije Božičević

Зарев, Владимир. 2014. *Разруха*. Пловдив: ИЗДАТЕЛСКА КЪЩА „ХЕРМЕС“

SEKUNDARNA LITERATURA

Čunović, Nika. 2015. Neologizmi u časopisima za mlade: semantika, rječotvorba, dinamika mijene. Diplomski rad. Rijeka: sveučilište u Rijeci.

<https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffri:70/preview> (pristupljeno 08.04.2022.)

Eco, Umberto. (1999/2001): *Experiences in Translation*. Translated by Alastair McEwen.

Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press.

Grassilli, Chiara. *Adaptation*. <https://translathoughts.com/2015/10/adaptation/> (pristupljeno 21.06.2022.)

Guć, Anamarija. 2015. Utjecaj književnog stila na prijevodne strategije. Komparativna analiza djela Hermansa i Couperusa. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

<http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/5685/> (pristupljeno 18.05.2022.)

Ivir, Vladimir. *Translation of Culture and Culture of Translation // Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, 47-48 (2002), 117-126.

Jovanović, Ana. 2015. Osnovi teorije prevođenja: sa kritičkim poređenjem prevoda. Beograd: Plejada Factum izdavaštvo

Kuzmanović, Tomislav. "PRIJEVOD KAO INTERKULTURNA ČINJENICA." *Filološke studije*, vol. 9, br. 1, 2011, str. 0-0. <https://hrcak.srce.hr/102565>. (pristupljeno 30.05.2022.)

Ликоманова, Искра. 2006. *СЛАВЯНО-СЛАВЯНСКИЯТ ПРЕВОД / лингвистичен подход към художественя текст*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Oštrec, Branka. *Traduktološka analiza prijevoda stručnih tekstova sa španjolskoga na hrvatski jezik*. <https://hrcak.srce.hr/file/218127> (pristupljeno 19.05.2022.)

Pavlović, Nataša. 2015. *Uvod u teorije prevođenja*. Zagreb: Leykam international d.o.o.

Влахов, С.И.; Флорин, С. 1969. *Непреводимото в превода*. [pdf] dostupno na URL: <http://translatorslair.com/files/Neprevodimoto-v-prevoda-realii-Vlahov-Florin.pdf> (pristupljeno 16.7.2022.)